

ST. LITAK, ST. ŁAZAR

MATERIAŁY ARCHIWUM KURII SIEDLECKIEJ

Dzięki życzliwości i poparciu ks. bpa Świrskiego, w listopadzie 1956 r. w Archiwum Kurii Siedleckiej przeprowadzona została kwerenda *), w czasie której wszystkie księgi i luźne posyty tego archiwum — za wyjątkiem akt konsystorza janowskiego powstałych po 1818 r. — otrzymały tymczasowe numery i zostały prowizorycznie zinwentaryzowane. Numery dla poszczególnych ksiąg zostały umieszczone na kartkach i włożone do ksiąg. Dla każdego voluminu sporządzono osobną kartę inwentaryzacyjną, na której podano tytuł księgi, krótką charakterystykę jej zawartości i stan zachowania. Karty te w liczbie 168 znajdują się w pracowni Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce w Lublinie.

Wspomniane archiwum posiada dość różnorodny materiał rękopiśmienny tyczący się terenów dawnej diecezji łuckiej, także poznańskiej i lubelskiej oraz późniejszej diecezji podlaskiej z siedzibą w Janowie Podlaskim względnie w Siedlcach. Występowanie w tym archiwum źródeł z diecezji łuckiej, poznańskiej i lubelskiej związane jest z genezą diecezji podlaskiej. Biskupstwo podlaskie, erygowane 2 VII 1818 z siedzibą w Janowie Podlaskim, powstało bowiem z części wymienionych poprzednio diecezji. Istniało ono do 22 V 1867 r., kiedy to ukazem carskim zostało zniesione. Stolica Apostolska administrację jego przekazała biskupom lubelskim. Dopiero po I wojnie światowej, w r. 1918 nastąpiło wznowienie tegoż biskupstwa. Jego siedzibą, podobnie jak w r. 1818, był Janów Podlaski. Z powodu braku odpowiednich pomieszczeń, została ona następnie przeniesiona do Siedlec.

W archiwum tym dają się wyróżnić dwie grupy źródeł, pozostające w związku z powyższymi informacjami o powstaniu die-

* Oprócz autorów tej notatki, kwerendę przeprowadzała także mgr J. Zawadzka.

cezji podlaskiej. Do pierwszej należeć będą akta sprzed czasu powstania diecezji w Janowie, tj. sprzed r. 1818, do drugiej natomiast akta powstałe w wyniku urzędowania kurii podlaskiej.

Materiał źródłowy sprzed r. 1818 odnosi się przede wszystkim do tych terenów wyżej wspomnianych diecezji, które włączone zostały do diecezji podlaskiej. Wyróżnić tu można bardziej jednolite zespoły akt, jak np. akta oficjalatu i konsystorza janowskiego lub akta wizytacji diecezji łuckiej. Duża część tego materiału znalazła się w tym archiwum przypadkowo. Według informacji uzyskanych w kurii zebrana została w latach 1934—1938 w czasie wizytacji przeprowadzonej przez biskupa Sokołowskiego i jego notariusza ks. Szklarskiego. Materiał ten będzie omówiony według poszczególnych rodzajów źródeł.

Najliczniejszy zbiór archiwaliów w archiwum siedleckim stanowią akta oficjalatu i konsystorza janowskiego (104 vol.). Najstarszą księgą obejmuje sprawy z lat 1469—1486. Następna zaczyna się dopiero od r. 1539. Z okresu do końca XVI w. poważniejsze luki pochodzą jedynie z lat 1565—1569 i 1592—1600. W w. XVII największa luka pochodzi z lat 1608—1615. Akta konsystorskie z w. XVIII i pocz. XIX na ogół są kompletne. Należy zaznaczyć, że księgi mniej więcej do poł. XVIII w. są zatytułowane *Acta officii Janoviensis*, natomiast późniejsze *Acta consistorii Janoviensis*. Stan ich zachowania określić można jako dobry.

Wymienione wyżej księgi posiadają bardzo liczne oblaty dokumentów fundacyjnych i erekcyjnych parafii i klasztorów. Dla przykładu można podać księgę z lat 1539—1542, która zawiera między innymi dokument fundacyjny archidiakonatu łuckiego, akt wyłączający osoby duchowne spod sądownictwa świeckiego, dekret królewski przeciwko innowiercom itp. Księga z lat 1543—1544 podaje przepisane z oryginałów teksty dokumentów dla miasta Janowa z lat 1465 i 1497, dokument fundacyjny kościoła w Kuczynie z r. 1419 oraz przywilej Witolda W. Ks. Litewskiego z r. 1428 zapisujący różne dobra kapitule łuckiej. W innych księgach znajdujemy np. przywilej dla klasztoru franciszkanów w Drohiczynie (księga nr 59), przywilej dla wójtostwa janowskiego z r. 1503 (nr 70), wzmianki o pożarze miasta Janowa (nr 73 i 122), fundacje dominikanów w Janowie (nr 118) oraz dokumenty związane z erekcją kościoła szpitalnego w Międzyrzeczu (nr 121). Księga z lat 1656—1659 oprócz dokumentów fundacyjnych różnych kościołów, m. in. kościoła i klasztoru karmelitów w Białej Podlaskiej, zawiera również *Status dioecesis luceoriensis*, gdzie kolejno są wymienione dekanaty i parafie *in Podlachia*. W księ-

dze tej wyliczono ponadto *Monasteria regularium in dioecesi luceoriensi*. Znajdujemy tu również obszerny *Processus examinis approbationis et decisionis miraculorum, gratiarum... ad sacrum imaginem... Virginis Mariae* w kościele dominikańskim w Łucku, wraz z *Konnotacją starodawnych cudów*. W księdze zaś z lat 1700—1701 zawarty jest opis diecezji łuckiej z informacjami o jej początkach i listą biskupów, spory o prawa patronatu oraz *Status dioecesis luceoriensis et brestensis Romam... pro informatione transmissus...*

Drugą stosunkowo liczną grupę materiałów stanowią wizytacje (około 25 vol.). Dotyczą one terenów leżących w obrębie dawnej diecezji łuckiej, poznańskiej i lubelskiej, jak też terenów powstałego w r. 1818 biskupstwa podlaskiego. Są to dekanaty: w Białej, Brańsku, Drohiczynie, Janowie Podlaskim, Kamieńcu, Latowicach, Łosicach, Siedlcach, Steżycy, Szereszowie i Węgrowie. Najstarsza księga wizytacji pochodzi z r. 1662. Następne pochodzą z okresu od 1700 do 60 lat XIX w. Na wyróżnienie zasługują wizytacje biskupów łucko-brzeskich Mikołaja i Franciszka Prażmowskich z lat 1662 i 1700. Andrzeja Stanisława Kostki Załuskiego z I poł. XVIII w., Wojciecha Skarszewskiego, biskupa lubelskiego z pocz. XIX w. oraz wizytacje biskupów janowskich, jak Marceliego Gutkowskiego z 20 i 30 lat XIX w. i Beniamina Szymańskiego z lat 1859 i 1860.

Wizytacje te, z wyjątkiem wizytacji Gutkowskiego, są oprowione w księgi, które obejmują po jednym lub kilka dekanatów. Niektóre spośród tych ksiąg zszyte zostały dopiero w XIX w. Oprócz nich znajdują się w Archiwum Kurii Siedleckiej liczne wizytacje różnych kościołów, będące w stanie luźnym lub też przypadkowo wszyte w księgi powstałe z różnych akt w XIX w.

Wspomniane wizytacje w zasadzie nie różnią się jeśli chodzi o treść od wizytacji znajdujących się w innych archiwach kościelnych. A więc podają, oprócz zewnętrznego opisu zabudowań kościelnych, plebańskich, klasztornych, szpitalnych, szkolnych itp. oraz opisów okręgów parafialnych i obszernych spisów sprzętu, szat i naczyń liturgicznych składających się na wyposażenie danego kościoła czy kaplicy, także i obszerny materiał do podstaw gospodarczych poszczególnych instytucji kościelnych. Zwraca jednak uwagę brak porządku i staranności przy ich redagowaniu i układaniu w księgi, co rzuca się w oczy gdy się je porówna z wizytacjami np. biskupstwa krakowskiego.

Zasługuje na uwagę duża ilość regestów i odpisów dokumentów znajdujących się w powyższych wizytacjach, wśród których

często spotyka się rejestry i odpisy dokumentów fundacyjnych i erekcyjnych parafii i klasztorów, nie zawsze nawet znajdujących się w obrębie granic diecezji podlaskiej. Np. w księdze powstałej w r. 1831 (nr 139) z fragmentów różnych wcześniejszych wizytacji diecezji łucko-brzeskiej, znajdujemy m. in. *erectio ecclesiae parochialis mielnicensis* (r. 1513), *erectio ecclesiae in oppido Kurnik dioecesis poznanensis* (r. 1529) oraz szereg innych, jak *erectio ecclesiae Komoroviensis*, *erectio ecclesiae Horodensis* itd.

Liczne rejestry i odpisy dokumentów zawierają też księgi wizytacyjne z lat 1662 (nr 92), 1726—1729 (nr 79), 1737 (nr 77), 1737 (nr 80), 1761 (nr 81), 1791—1792 (nr 90), 1811 (nr 143), 1831 (nr 27), 1831 (nr 139), 1859—1860 (nr 82 i 83).

Jedną z ważniejszych pozycji stanowi wizytacja generalna parafii w Kodniu, wykonana 10 XI 1811 r. przez Wojciecha Skarszewskiego, biskupa lubelskiego (nr 143). W wizytacji tej znajdujemy obszerne dane dotyczące początków tej parafii, m. in. odpis dokumentu erekcyjnego oraz rejestry i odpisy licznych dokumentów donacyjnych dla tego kościoła. Opisana jest w niej również erekcja kościoła szpitalnego św. Ducha w Kodniu.

W niektórych księgach obok wizytacji można również spotkać inne akta kościelne i świeckie, jak np. odpisy bulli papieskich, listy pasterskie (nr 44), spisy pogłównego i tabele podatkowe (nr 27).

Akta biskupów janowskich pochodzą z dość dużymi lukami z lat 1819—1867. Jest ich 4 księgi. Materiał w nich zawarty jest bardzo rozmaity. M. in. są tu ogłaszane przy różnych okazjach listy pasterskie, postanowienia konsystorza generalnego oraz korespondencje biskupów z władzami państwowymi. W księdze z lat 1857—1865 (nr 167) znaleźć można interesujący materiał do ruchów warszawskich w r. 1861 i powstania styczniowego.

Na szczególną uwagę zasługują 4 księgi przechowywane w tym archiwum, z których dwie noszą tytuł *Liber iurium ecclesiarum parochialium*. Księgi te zawierają przeważnie odpisy dokumentów fundacyjnych i erekcyjnych instytucji kościelnych, a zwłaszcza parafii, występujących — jak można sądzić z pobieżnego ich przejrzenia — na tych terenach diecezji łucko-brzeskiej, które włączone zostały do diecezji podlaskiej. Dwie z nich powstały w w. XVII (nr 76, 141), pozostałe (nr 45 i 138) w r. 1831. Wydaje się, że podobne księgi sporządzono w XVII względnie XVIII w. dla terenów całej diecezji łucko-brzeskiej.

Dla dziejów gospodarczych dużą wartość posiadają księgi uposażeń i księgi inwentarzowe samego biskupstwa jak i poszczególnych parafii w niektórych dekanatach diecezji łuckiej. Ksiąg tych zachowało się 4. Pochodzą one z lat 1428—1748 (nr 87), 1711 (nr 18), 1740 (nr 144), 1797—1806 (nr 156). Księga z r. 1711 obejmuje parafie w dekanatach: janowskim, kamienieckim, szereszowskim, węgrowskim. Pozostałe 3 księgi dotyczą bądź uposażenia biskupstwa łuckiego, bądź innych instytucji kościelnych będących na terenie tej diecezji. Oprócz opisów uposażeń i inwentarzy instytucji kościelnych, znajdują się w nich również odpisy dokumentów, wypisy z ksiąg grodzkich i ziemskich oraz dekrety trybunalskie lubelskie. Cenna z uwagi na przepisane w niej dokumenty jest wspomniana już księga z lat 1428—1748. Są w niej w transumptach m. in. dokumenty Witolda i Zygmunta, Wielkich Książąt Litewskich. Księga natomiast z r. 1740 stanowi dokładny inwentarz dóbr biskupstwa łuckiego, podaje liczne rejestry dokumentów dla tegoż biskupstwa oraz obszerny opis zamku janowskiego.

Księgi metrykalne, których w archiwum tym nie ma wiele (3 vol.), pochodzą z okresu od końca XVIII w. do poł. w. XIX i dotyczą miejscowości Kodeń, Kukóryki, Kurzawka, Neple, Samowice. Księgi metrykalne ludności prawosławnej wsi Chłopków w liczbie 4 vol. pochodzą z II poł. XIX w.

Należy również wspomnieć o 5 księgach odnoszących się do klasztoru bazylianów w Białej Podlaskiej (nr nr 66, 130, 134, 135, 136). Na uwagę zasługują księgi z wykazami przychodów i rozchodów tego klasztoru w II poł. XVIII i pocz. XIX w. (nr 66, 134) oraz inwentarz ruchomości i nieruchomości z r. 1841 (nr 136).

Oprócz wymienionych poprzednio materiałów, których charakter można było łatwo określić, archiwum to posiada 17 vol. zawierających najrozmaitszy materiał źródłowy. Według dat umieszczonych w ich tytułach, powstały one w ciągu XVIII i XIX w. Nie w każdym wypadku da się ustalić ich przynależność kancelaryjną. W księgach tych spotkać można różne dokumenty fundacyjne, erekcyjne lub inne dla parafii i klasztorów, bulle papieskie, wizytacje kościołów, protokoły z posiedzeń konsystorza, listy pasterskie, korespondencje biskupów, wypisy z ksiąg miejskich, rozporządzenia rządowe itp. W niektórych księgach znajdują się nawet oryginalne dokumenty. Wymienić tu należy przede wszystkim księgi: nr 15, w której jest 7 takich dyplomów z XVI w., nr 137, gdzie są bulle papieży, m. in., Benedykta XIV, Klemensa XIII, Piusa VI oraz dokument z r. 1505 dla kościoła

w Kurowie. Wspomniane wyżej 17 vol. można by podzielić ogólnie na kilka rodzajów. Największą wartość przedstawiają te vol., w których są odpisy i oryginały dokumentów dla parafii i klasztorów. Nie bez wartości będą również te, w których przeważają odpisy różnych rozporządzeń władz państwowych i kościelnych. Trzeba także wspomnieć o księgach zawierających stosunkowo bogaty materiał dla miasta Kodnia i wsi Chłopków, a zwłaszcza o 4 vol. zawierających opis miasta Kodnia pod względem historyczno-kościelnym, własnościowym, topograficznym i statystycznym, w okresie od II poł. XVIII do końca XIX w. Obok powyższych są również we wspomnianym archiwum inne księgi nie posiadające tytułów, a zawierające wartościowe źródła. W jednej z nich (nr 131), powstałej prawdopodobnie na przełomie XVIII i XIX w., znajduje się np. odpis dokumentu erekcyjnego seminarium duchownego w Janowie Podlaskim.

Przedstawiony wyżej materiał źródłowy ma podstawowe znaczenie do opracowania dziejów Kościoła na terenach objętych XIX-wiecznymi granicami diecezji podlaskiej. Dużą wartość będzie on również posiadał dla badania dziejów osadnictwa na Podlasiu od końca XV w. Źródła Archiwum Kurii Siedleckiej dotychczas nie były wykorzystywane dla prac naukowych. Byłoby rzeczą pożyteczną zbadanie pochodzenia materiałów wspomnianego archiwum i odszukanie dalszych archiwaliów byłej diecezji łucko-brzeskiej.